

Mula Saysay at Salaysay

O Paano Dapat Isálin ang Creative Non-Fiction?

Virgilio S. Almario

NARINIG KO KAMAKAILAN si Jerry Gracio na binanggit ang “sarilaysay” para maging salin ng *creative non-fiction*. Nása ísip niya ang *personal essay*. Pero sa alám ko, saklaw din ng creative non-fiction ang *biography*. At mukhang hindi iyon naisaalang-alang ng umimbento ng kaniyang “sarilaysay.”

Isang pundamental na hakbang ito ng pagsasálin. Kailangang linawin muna ang kahulugan ng isang isinasáling salitâ, malikhain man o teknikal ang salitâ, sa mulaang wika, bago ito tumbasan ng sálin sa tunguhang wika. Ang creative non-fiction ay isang bagong kategorya sa panitikang Ingles. Magandang pakinggan ang “sarilaysay” pero hindi mabisâ para itumbas sa buong kahulugan ng creative non-fiction.

Paano kayâ ito nalikha? Ang sapantahâ ko, binuo ang pantumbas na “sari+laysay” mula sa pinútol na dalawang matandang salitâng Tagalog—ang “**sarili**” at “**salaysáy**”—upang warì’y hulíhin ang pakahulugang personal na kuwento o *personal story*. Gayunman, maaari ding “**sanaysáy**” ang ikalawang salitâng pansalin, at ginámit ito noong 1960s ni Alejandro G. Abadilla na bagong- pagbuo o neolohismo para sa *essay*. Kayâ posibleng “saril+aysay” ang pinagdugtong at ang nais ipakahulugan ay pesonal na sanaysáy o *personal essay*. Naísip ko ring posibleng ikalawang salitâng pansalin ang “**saysáy**” na pinagmulan ng “**kasaysáyan**” para itumbas sa *history*.

Kahit ang unang piraso ng salitâ sa neolohismo, ang “sari-” sa “sarilaysay” ay maaaring usisain. Bakâ sa halip na galing ito sa “**sarili**” ay mula ito sa “**sari**.” Noon ko pa napapansin na ginagámit

ang “sari” para itumbas sa *diversity*. Kayâ mayroon nang “**saribúhay**” (sari+búhay) para sa *biodiversity*. Mula sa ganitong eksperimento ay nasusulyapan ko na ang “**sarikúlay**” at “**sarikultúra**.” At marami pa sigurong susunod.

Pero ano nga kayâ ang nása ísip ng ating neolohista ng “sarilaysay”?

Kailangan pa natin tulóy hanápin ang imbentor, at mahalaga, dahil nais nating matiyak ang kaniyang hakà tungkol sa saklaw ng creative non-fiction. Sa akin kasíng intindi sa saklaw at pinagdaanan ng kategoryang ito sa Ingles ay talagang nakayakap ito sa lumàng **salaysáy**, **sanaysáy**, at **kasaysáyan**. At sa ating wika naman, ang tunay na sinauna lang sa tatlong binanggit ko ay “salaysáy.” Ang dalawa ay mga imbento nitó lámang ika-20 siglo. Ang “kasaysáyan” ay itinapat sa history at pinakaubod ang “saysáy” (ka+saysáy+an). Samantála, nasabi ko nang imbensiyon ni A.G. Abadilla ang “sanaysáy” at mula sa “pagsasánay ng sanáy.” (Na kung tutuosin ay medyo lumilihis sa ibig sabihin ni Montaigne nang imbentuhin ang *essai* sa French. Babalikan pa natin ang kasong ito.)

Kung Palpak ang Pantumbas

Sa bagay, hindi naman itinatakda na maging katumbas na katumbas ng orihinal at swak na swak sa ibig sabihin ng salitâ ang itinapat na pansáling neolohismo. Ang dami nang palpak na pagtutumbas ng mga wika sa mundo. Ngunit makabuluhang nasusuri ito at nabibigyan ng kaukulang talakayan. Upang masawatâ kung hindi ito angkop, at maihanap ito ng higit na tumpak na pantumbas kung sadyang nalilihis sa pakahulugan ng isinasálin. Para hindi na lubhang dumami ang groseri ng mga minadalí at palpak na pagtutumbas.

Kailangan nating dibdibin ang gawaing ito. Kung ako ang masusunod, mainam na balikan at suriin ang mga pagtutumbas kahit noong bungad ng ika-20 siglo para matulungan ang mga nais magpakadalubhasa sa larangan ng pagsasálin. Halimbawa, malimit

akong usisain ng mga titser kung ano ang tumpak na sálin sa “*principal*.” Bakit? Dahil hindi silá nasisiyahan sa “punongguro” kahit nása mga aklat at diksiyonaryo na at opisyal na pinalaganap ng SWP. Paano daw isasálin ang “*headteacher*” o ang “*master teacher*”? May magkakaibáng nomenklatura ito sa DepEd at may magkakaibáng suweldo sa payroll ng paaralang publiko. “Ulongguro” ang isa, at “dalubguro” ang ikalawa? Paano ang wastong anyo kapag nakasúlat? Mas dapat ba ang “punong-guro”? O “punongguro”? O “punòngguro”? Bakit pinili ninyo ang alinman sa tatlo? Sino ang reperi?

Ang gulo, ano po? Ngunit siguro kalahating siglo na itong pinagdedebatehan at walâng Supreme Court para lumitis sa kaso at magpasiya. Kayâ ang sospetsa ko, “*principal*” ang tahimik na ginagamit ng admin ng DepEd.

Ang panukalà kong pagsisiyasat sa bawat lumitaw na pagsasálin ay isang makabuluhang tungkulin sa ating Wikang Pambansa. Bukod sa paghatol kung alin ang mas tumpak na sálin, kapag may magkaribal, nagdudulot ito ng sistema sa paraan ng pagsasálin. Nagiging higit na siyentipiko ang trabahong ito. Hindi isang larang para sa mga wido at mababaw na pag-aaral sa wika. Sa ganitong paraan din ay posibleng masipat ang kasaysayan ng isang salitâ na lumitaw bílang pantumbas sa isang pagsasálin kapag ito’y muling ginámit sa isang pagsasálin nang may ibá o dagdag na kabuluhan. Malakíng tulong ito sa agham ng pagsubaybay sa development ng isang wika, lalo’t nauukol sa masinop na pagsasáling teknikal, at sa nagiging gámit ng isang salitâ mula sa isang orihinal na larang tungo sa ibáng mundo ng bokabularyo.

Bokabularyong Pampanitikan

Ang bokabularyong pansuri ng panitikan ay mainam bigyan ng ganitong patnubay. Kung hindi pa ninyo alám, ang “**panitikán**” mismo ay isang salitâng naimbento lang nitóng makabagong panahon, upang itumbas sa *literatura* ng Español o *literature* ng Ingles. Nangangahulugang bago inimbento ang “panitikán” (pang+titik+an) ay walâng maituturing na anyo ng obrang nakasúlat, o kung mayroon

man ay tinatawag lámang sa hiram na terminolohiyang “literatura.” Nais ko munang maghandog ng ilang impormasyon hinggil dito: **Hindi nangangahulugang walâng malikhaing obra ang mga ninuno natin.** Mayroon. Ngunit hindi nakasúlat. Kayâ hindi tinatawag na “panitikan.” Pabigkas, o ang tinatawag natin ngayong *folk literature* o **panitikáng-bayan.** Sa naturang lipon ng panitikang oral ay may mga anyo at may mga angkop na katutubong pangalan—**salaysáy, alamát, at tulâ.** Walâng katulad ng drama o teatro sa Europa, kayâ ang unang *drama* ay nakilála sa katawagan nitóng Español – “**komédya**” (*comedia*)—bago bininyagang “**móro-móro,**” “**arakyò,**” o “**linambay**” ang naturalisado nitóng anyo. Nagkaroon pa ng **sarsuwéla** (zarzuela) at ibáng panooring imported, bago naisip na hiramin ang “**dúla**” o larô ng Sebwanô at itumbas na “**dulà**” para sa kategoryang drama.

Ang anyo ng sinaunang mahabàng salaysáy ay patulâ. May ibá-ibáng pangalan ito sa ating ibá-ibáng katutubong wika, gaya ng “**hudhúd,**” “**darángën,**” “**ulahingan,**” ngunit ibá sa *epico/epic* ng Kanluran. Kayâ mas tinawag ang mga itong “**epikong-bayan**” (*folk-epic*) ni E. Arsenio Manuel. Para iterno sa “kuwéntong- bayan,” “tulâng-bayan,” “awíting-bayan” at mga nasasaliksik na “**karunúngang-báyan**” (*folk wisdom*) noong 1960s. May pumasok na mahabàng tulang pasalaysay sa panahon ng Español, ang *metrico romance*, na nang maging popular ay tinawag na **korido** (*occurido*). Sa pamagat, may nakabadya itong tawag na **búhay**, ngunit sálin lang ito ng Español na *vida*.

Bago matápos ang ika-19 siglo, magkasunod na pumasok ang salaysáy na maikli at mahabà sa prosang kanluranin. Tinawag na **maiklîng kuwénto** ang *short story*. Ang *prosa* bílang malakíng kategoryang pampanitikan na di-tula ay tinumbasan ng “**tulúyan.**” Kayâ ang *poesía y prosa* sa Español ay naging **panulaan at tulúyan.**

Ano ang nangyari sa *novela*—sa mahabàng salaysáy sa tulúyan?

Manghihiram o Lilikha?

Mapapansin na mas mahilig lang manghiram ang mga akademista noong panahon ng Español. Kulang sa espiritu ng pagsasa-Filipino ang pagsasálin. Ito raw ang dahilan kayâ pumasok ang libo-libong salitâ at praseng Español sa mga katutubong wika ng pook na napailalim sa kolonyalismo. Sa panahon ng Americano ay naging aktibo ang mga Tagalista sa pagsasáling teknikal. Kung hindi pumupúlot ng maitutumbas sa matandang Tagalog ay lumilikha. Purista, kung bagá. Bakit? **Sapagkat ayaw nilá ang naganap ngang sobrang dominasyon ng Español sa wikang katutubo.** Natatákot din silá na maulit pa ito sa mas malubhang paraan dahil sa malakas na amerikanisasyon ng kulturang Filipino.

Pinúlot nilá ang **akdá** para sa anumang malikhaing sinúlat o *literary work*, ang **kathâ** para sa malikhaing salaysáy o *fiction*. Ang galing! Kayâ ang short story ay tinawag munang “**maikling kathâ**”; ang novela ay “**mahabang kathâ**.” Angkop lang, di ba?

Pero hindi nagklik. At ito ang hindi nilá akalain. Mas naging popular ang ladinong “**maikling kuwénto**.” May umimbento naman ng “**kathâmbúhay**” para sa novela upang sariwain ang naging tawag sa korido. Ok rin. Pero sa dulo, nagkaisa ang lahat sa naturalisadong “**nobéla**” mulang Español. Talaga yatang mahirap hulàan ang takbo ng wika. Malimit na mabagal at matagalang proseso ang pagkuha ng konsensus, lalo na sa pagsasáling teknikal.

Kung sa bagay, mabilis ang tagumpay ang neolohismong “**kasaysayán**” mula sa “**saysáy**.” Bagaman, kung uusisain natin ngayon, parang bahagi ito ng prehuwisyo noon na ang malikhaing akda ay “walang-saysáy” dahil malayò sa katotohanan.

Samantála, ang history ay dapat na bahagi ng katotohanan sa ating mundo kayâ “**may-saysáy**.” Sa ganitong pangyayári, di-nakapagtataká ang panumbas na “**talâmbúhay**” (talâ+ng+búhay) sa *biography*. Sapagkat “**kathâmbúhay**” sa kanilá ang búhay na di-totoo,

ang ulat ng isang totoong búhay ay “talâmbúhay.” Swak din ang “talâarawán” para sa *diary* o *journal*.

Ebolusyon ng Sanaysáy

Dito natin babalikan ang **sanaysáy**. Sa Kanluran, lumitaw ang anyong ito sa pangalang *Essais* (1580) ni Michel de Montaigne at nangangahulugang “mga pagsubok,” o mga maikling paglimì sa ibá-ibáng paksain. Hindi tulad ng mga klasikong obra nina Plato, Aristotle, o Cicero, parang personal ito at walâng higpit ng saliksik o pilosopikong pagmumunì ang anyo. Pero sa pagdaan ng panahon, naitawag ito sa sari-saring sulatíng malikhain at di-malikhain, gaya ng mga term peyper, lektura, talumpati, editoryal, kolum, editoryal, lathalain, atbp. Kayâ marahil hindi mapagkumbabâng tulad ng essai ni Montaigne ang depinisyon ni A.G. Abadilla ng sanaysáy: “Pagsasánay ng sanáy.” Akda ng eksperto. Hindi komposisyon lang ng bagúhan. At sari-sari din ang uri ng komposisyong nása aklat ng mga sanaysay ni A.B. Abadilla, mula sa pagsusuri ng tula ni Ildefonso Santos hanggang personal at nakatatawáng anekdota ni Teo S. Baylen.

Mula sa ganitóng maikling sipat, ano ang creative non-fiction?

Tiyak na hindi ito kathâ. Ngunit malikhain ang komposisyon. Kung gayon, higit itong sanaysay kaysa salaysay? Ngunit kung kasáma ang talâmbúhay, o kahit ang mga gunita ng isang paglalakbay o kamusmusan, posible din itong salaysay? Ang itinawag mismo sa Ingles ay mistulang oxymoron—“malikhaing di-katha.”

Bahagi ito diumano ng pagburá sa mga hanggahan ng anyo’t kategorya, ayon sa mga postmodernist. Nagsosospetsa ako. Matagal na itong nagaganap sa panitikan, mula pa noong angkinin ng tulúyan ang kapantay na karangalang pampanitikan sa tula. Sa kasaysayan man ng Kanluran o sa Filipinas. Hindi magtitigil ang malikhaing haraya sa paghahandog ng bagong pakanâ. Mabuti’t matatag na ngayon ang *science fiction* o sci-fi. Noong 1960s, sumikat ang *new journalism*. Pero mas popular ngayon ang *investigative journalism*.

May *flash fiction* pa ngayon. Siguro ang pagbabalik ng **dagli** noon? At may *speculative fiction*.

Ngunit hindi naman kailangang manggilalas at magpilit magbinyag ang kritiko, historyan, o tagasalin sa bawat ipanganak ng sining. O hayaan nating ang mga imbentor ang magpangalan sa kaniláng eksperimento. O hintayin nating may matiyagang magtipon ng mga halimbawa ng isang imbensiyon at bumuo ng pag- aaral bago natin pangahasang isálin. Para mas segurado táyo sa ating pagsasálin. At para din hindi masáyang ang ating pagsisikap. Maraming isinisílang na patay na, o parang modang mabilis mawalá sa uso, o trabahong hindi nararapat pangalanan.

Ingatan nating maipit ang ating wika sa mga ragasa.

Bukod pa, magandang ihabol na hindi dapat maúbos ang ating enerhiya sa ganitong hilig. Mas mainam na táyo ang nagpapanukalà ng bagong imbensiyong pampanitikan o pang-agham. Magsálin ng kailangan nating karunungan. Ngunit ang taimtim na pagmamasid lang ng isasálin mula sa Kanluran ay higit na tatak ng kaisipáng kolonyal—ng utak-imported—kaysa pagiging malikhain.

Higit na marangal at kapaki-pakinabang ngayon ang pagtuklas sa ating saríli. Para higit na maukol ang ating wika at edukasyon para sa kapakanan ng ating sambayanan.

Ferndale Homes 24 Hunyo 2022